

Az Arany kritikai kiadás XI—XII. kötete¹

Prózai művek 2—3. köt. Sajtó alá rendezte: Németh G. Béla. Bp. Akadémiai Kiadó. XI.: (1860—1882.) 1968. 939 l. 3 t. — XII.: Szerkesztői üzenetek, szerkesztői megjegyzések, előfizetési felhívások. 1963. 651 l.

Az Arany János Összes Művei kritikai kiadás, az eredeti tervezetnek megfelelően, a költő önálló, nyilvánosságának szánt s az irodalom fogalmába sorolható prózai munkáit három kötetben jelentette meg. E Prózai Művek-ciklussal, 1—2—3. sorszámú ellátott kötetek az egész Arany-sorozat X—XI—XII. számú darabjai. A még 1962-ben megjelent X. kötet (sajtó alá rendezte: Keresztury Mária) a szépprózai műveket (eredetieket és fordításokat), valamint az 1841-től 1860-ig tartó időszakban született cikkeket, tanulmányokat és iskolai jegyzeteket adja közre. A XI. kötet Arany 1860 és 1882 között írt elemző kritikáit, rövidebb recenzióit, író-portréit, elméleti és irodalomtörténeti tanulmányait, vitacikkeit, nyelvészeti és nyelvtörténeti jegyzeteit tartalmazza, akár teljesen befejezettek ezek, akár töredékben maradtak, akár eredetiek, akár fordítások. A jegyzetek mögé illesztett *Függelék* közli Arany két széljegyzet-csoportját. Az egyik az a megjegyzés-sor, amelyet Arany Gyergyai Ferenc *Magyarosan* c. könyvéről (megj.: Kolozsvár, 1871) olvasás közben jegyezgetett egy levélborítékra. Ezt az összefüggéstelen jegyzethalmazt Váczy János publikálta, a szükséges magyarázatokkal ellátva. (L. *Arany János kiadatlan bírálat*. Magyar Nyelv, 1917. 161—166.) A másik a költő *Nyelvőr*-példányainak margóján fennmaradt jegyzetek azon csoportja, amelyet még Voinovich Géza jelentetett meg, a megfelelő kommentárokkal, *Arany János széljegyzetei a Nyelvőrben* címmel. (L. Magyar Nyelv, 1917. 155—161.) A *Függelék*ben mindkét esetben a teljes Magyar Nyelv-beli publikáció olvasható. E *Függelék* végül közreadja Arany László két, atyja műveinek kiadásai elé írt nagy értékű s mind nehezebben hozzáférhető bevezetőjét. A XII. kötet anyaga Arany 1860 és 1865 közötti szerkesztői munkásságának mintegy a mellékterméke: az egykorú társadalmi, tudományos és művészeti élet jelenségeit kísérő, ezekre reflektáló széljegyzetek, szerkesztői megjegyzések és üzenetek tömege. A XI—XII. kötet sajtó alá rendezője: Németh G. Béla.

Bocsássuk előre, két olyan kötetről van szó, mely magas színvonalú, kritikai kiadás-irodalmunk legjavához tartozik. Különösen ami a XI. kötet jegyzeteit illeti. Ezek lényegében egy korszerű Arany-monográfiát foglalnak magukban. A XII. kötet pedig a filológia újszerű módszereire, a nyelv- és irodalomtudomány összekapcsolására ad különleges példát. Éppen ezért úgy véljük megbecsülni e két kötetet, ha mind problematikus pontjairól, mind érdemeiről a szokásosnál részletesebben szólunk. A sorra következő más kiadások szemszögéből bizonyára nem lesz ez haszontalan.

A közlésmódról. A Prózai Művek-ciklusban a közlésrend alapelve a keletkezési kronológia. Meggyőződésem, hogy a tudományos kiadványok esetében ez az elv a helyesebb és célravezetőbb, s nem a megjelenési kronológia. Ilyen tiszta keletkezésrend érvényesül a XI. kötetben. Még a datálatlan művek is e közlési elv szerint kerültek a helyükre. A bizonyított vagy erősen valószínűsített keletkezési idejű írások, pl. a minden bizonnyal 1860 és 1862 között íródott *Népiességünk a költészetben* és *A magyar népdal az irodalomban* címűek, az ugyanabban a periódusban születettek, adott esetben tehát a *Szépirodalmi Figyelő* írásai után következnek. Az egyelőre bizonyíthatatlan keletkezésű és valószínűleg különböző időszakokból származó írások pedig (pl. az ún. *Töredékes gondolatok*, egyes nyelvészeti tárgyú cikkek) az ismert dátumuk mögé, a szövegrész legvégére kerültek. Tekintettel azonban arra, hogy az Arany-próza műfaji skálája rendkívül széles, szükségesnek bizonyult az időrendi közlés kombinálása a műfaj szerint valóval, természetesen oly módon, hogy egy műfajon belül az egyes művek már keletkezésrendben következnek egymást. A X. kötet anyagát pl. szükségképpen öt műfaji csoportba kellett osztania a sajtó alá rendezőnek (*Eredeti szépprózai művek*, *Szépprózai fordítások*, *Kisebb cikkek*, *Tanulmányok*, *Iskolai jegyzetek*), a keletkezésrend az egyes műfaji csoportokon belül érvényesül. A XII. kötet szintén műfaj-tagolódású: *Glosszák*, *Szerkesztői üzenetek*, *Szerkesztői megjegyzések*, *Előfizetési felhívások*. E négy műfajon belül, az áttekinthetőség kedvéért, a szöveganyag még a megjelenési hely, a két folyóirat — a *Szépirodalmi Figyelő* (SzF) 1860—62 és a *Koszorú* (K) 1863—65 — egyes évfolyamai szerint is tagolódik.

A helyes közlés, beosztási alapelv gyakorlati alkalmazása általában kifogástalan. A három kötetben mindössze két olyan írás van, amelynek besorolási helyét és módját vitathatónak vélem. Ezek a *Naiv eposzunk* c. tanulmány és az ún. *Zandirhám*-bírálat. — A *Naiv eposzunk* a X. kötet *Tanulmányok*-ciklusában kapott helyét, a verstani értekezések után, a töredékben

¹ Az MTA Textológiai Munkabizottsága 1969. nov. 27-i ülésén megvitattot dolgozat. A Bizottság hasonló, a kritikai kiadásokat sajátosan textológiai szempontból megközelítő szakbírálatok szorgalmazásával kívánja biztosítani ennek a munkának fokozott megbecsülését. A kritikai kiadások eddigi bírálati ugyanis részt nem flyen módszerrel és célkitűzéssel készültek.

maradt *Bánk bán-* és *Zrínyi és Tasso-* tanulmány előtt, és pedig abból a megfontolásból, hogy Arany e tanulmányt bizonyíthatóan 1857-ben kezdte írni, s joggal feltételezve, hogy nagyobbik része el is készült ebben az évben. Mégis, szívesebben látnám a tanulmányát a XI. kötet elején, közvetlenül a SzF bevezető cikke, az *Előrajz* után. Nincs ugyanis semmiféle bizonyíték arra, hogy Arany 1860 közepe előtt be is fejezte volna e tanulmányát; 1857 végén ő maga is „abba-hagyását” emlegeti. Nagyönis valószínűnek tartom, hogy a lapkiadásra készülő Arany 1860 nyarán vette kézbe ismét a majdnem kész írást. Valószínűnek tartom azt is, hogy ekkor öntötte végleges formába. S ez az aktus nemcsak egyszerű befejezést, lezárást jelenthetett, hanem bizonyos mérvű átdolgozást is: ekkor kerülhettek a szövegbe vagy kaphattak nagyobb hangsúlyt azok a részletek, amelyek e tanulmánynak egyben esztétikai programcikk-jelleget is adnak, a *Figyelőben* megjelent, tehát a XI. kötet első felében összegyűjtött Arany-írásk programadó-jává is teszik. Arany elsősorban ezért, s nem kézírathianyából, közölte a *Naiv eposzunkat* mindjárt a SzF első három számában, előcikként, s ezért nélkülük kissé hiányosnak is érzem a SzF anyagát a XI. kötetben. — A Dózsa Dániel *Zandirhám* c., 1858-ban megjelent eposzáról szóló bírálatát Arany mindenképpen 1859 közepe előtt írta. A bírálatot nem fejezte be, a töredék nem is jelent meg életében. A jelen kiadás, minden indoklás nélkül, a XI. kötet élére tette. Gondolom, talán műfaji megfontolásból, azért, hogy Arany kritikái mind együtt, ebben a kötetben legyenek. Csakhogy ennek a kötetnek, már címe szerint is, Arany 1860 őszétől keletkezett írásait, a pesti évek gondolati és írásművészeti (stilisztikai, modorbéli stb.) szempontból egységes termését kellett közreadnia — s ebből a gyűjteményből, különösen az írásművészet tekintetében, meglehetősen kiüt a *Zandirhám*-bírálat. Keletkezésének ideje, a tartalma s főleg a formája, stílusa, modora miatt jóval lett volna a X. kötet *Tanulmány*-ciklusának a végére tenni, a XI. kötetet pedig helyette az *Előrajz*sal nyitni.

A teljesség kérdése. XI. kötet. Arany János prózai műveinek a jelen kritikai kiadásig legteljesebb gyűjteménye a Voinovich Géza gondozásában, 1949-ben megjelent ún. Franklin--Parnasszus kiadás volt. Az 1860 és 1882 közötti évekből származó Arany-értekező próza e kiadásban közzétett anyagához viszonyítva a XI. kötet írásainak száma két kiadatlanul gyarapodott: a Rákosi László *Tulpirosi bokréta* c. verseskötetéről írt rövid bírálattal (megj.: SzF 1861. január 9. 10. sz. 156.; Voinovich véletlenül hagyhatta ki a kiadásából) és a *Tájszók* c. nyelvészeti tárgyú főljegyzéssel (megj.: *Nyelvőr*, 1879. 9. sz. 430—431., *Szalontai* aláírással). Így tehát a XI. kötetben együtt van és a kutatás rendelkezésére áll a mondott időszak lehetséges Arany-értekező prózájából mindaz, amelynek szerzőségét vagy evidens filológiai tény (pl. Arany aláírása, kézjegye, szignója, utalása, vallomása stb.), vagy az Arany-hagyaték egy-egy perdöntő adata, vagy pedig az eddigi filológiai, irodalomtörténeti kutatás valamely eredménye kétségbevonhatatlanul igazolta.

A szakirodalomban már ismert próza-gyűjteményt tartalmazza tehát a XI. kötet. Minden Arany-kutató, s közülük is leginkább a jelen kötet sajtó alá rendezője, tisztában van azonban azzal, hogy Arany-folyóiratainak, főleg a *Koszorúnak* hasábjain még egy kötetnyi Arany-írás lappang. Az elmúlt 50 évben több kitűnő publikáció hívta fel e tényre a figyelmet. Egy sor írás esetében már valószínűsítve is Arany szerzőségét, s e valószínűsítést Németh G. Béla bevezetőjében alá is támasztja, meg is erősíti. Mégis szándékosan, programszerűen lemond a teljesség igényéről. Vagyis arról, hogy a *Figyelőt* s a *Koszorút* újabb filológiai, stíluskritikai, kortörténeti, életrajzi stb. vizsgálatoknak alávetve ezt az Aranyénak bizonyuló, de eddig föl nem vett íráscsoportot már most beemelje a gyűjteménybe, beillesztve őket a kötet írásainak folyamatos rendjébe. Eljárását lényegileg a következő érvekkel indokolja. A XI. kötet már jelen formájában is oly vaskos, hogy az intenzív és kiterjedt ún. komplex filológiai kutatás során Aranyénak bizonyuló cikkanyag felvétele szétfeszítené a kötet kereteit. E cikkek más jellegű s igen terjedelmes jegyzetelést kívánnának: olyant, amely még a keletkezéstörténet, a tárgyi magyarázatok stb. előtt ismerteti s indokolja a szövegvizsgálat választott módszerét, felsorakoztatja az Arany szerzősége mellett s cáfolja az ellene szóló érveket. Mindez rendkívül heterogénné tenné a kötet jegyzetapparátusát. Különböznél is célszerűbb lenne a vizsgálódást előbb a szakfolyóiratokban végezni el, ahol a viták sorozatában lehetne tisztázni a SzF és a K szöbajonathoz írásainak szerzőségét. Végül: e nagyarányú s bonyolult filológiai munkálatok oly sok időt vennének igénybe, hogy a kötet megjelenése évekkel tolódna el; igen komoly s hosszadalmas erőfeszítést követelnének a kutatóktól, jelentős anyagi áldozatot a kiadótól. Ellenben, „ha majd a gépi-statisztikai s kibernetikai eljárások az irodalomtudomány, a filológia részére is nyitva állnak, sokkal könnyebben és mégis sokkal valószínűbb eredményekkel járhat ez a tisztázó munka.” S bizonyos, hogy a mégoly precíz munkálatok eredménye nem állana egyenes arányban a befektetett szellemi energiákkal, anyagi eszközökkel. Mert az Aranyénak bizonyuló cikkanyag (többnyire glosszaszerű cikkek, tudósítások, különféle rovatokban; kivonatos könyvismertetések, külföldi vagy hazai tudományos munkák bemutatása; steles vagy szemelvényes tanulmány-fordítások, angol, francia, német folyóiratokból stb.) elsősorban a mennyiség tekintetében lenne jelentős, „Arany szellemi arculatának rajzán, prózai

művének karakterisztikáján aligha eredményezne lényegesebb módosításokat.” (L. a jegyzetek elé írt *Bevezetésnek A közölt anyag teljességének kérdése* c. fejezetét, XI. köt. 608–611.)

Kritikai kiadás-munkálatról lévén szó, Németh G. Béla álláspontjával e tekintetben nem értek egyet. Felfogásom szerint minden kritikai kiadásnak ab ovo feladata, egyben mércéje is a teljességre való törekvés. A XI. kötet anyagának összeállításakor tehát kár volt lemondani a teljesség-igényről: minden bizonyíthatóan vagy valószínűsíthetően Arany kezétől származó írást tanácsos lett volna közreadni; sőt talán még a kéteseket is. Ez utóbbiakat vagy függelékben, vagy kérdőjellel a főszövegbe sorolva. Több tény mutat arra, hogy viszonylag nem is túlságosan hosszú ideig tartó munkával igen jelentős számú, értékes Arany-cikket lehetett volna már most ebben a kötetben megjelentetni s ezzel a kutatás rendelkezésére bocsátani. Mindenekelőtt az, hogy a jegyzetek elé írt, fentebb már idézett bevezetésében maga a sajtó alá rendező karakterizálja s regisztrálja a folyóiratokban lappangó Arany-prózát (vö. XI. 609–611.). Négy lehetséges írástípust jellemez. Mindegyik típusnál meggyőző példákat sorakoztat fel. Ezek többségéről, mind a glossza-, tudósítás-műfajba tartozókról, mind a könyvismertetésekéről s tárcaszerű, fordított cikkekről szerintem már bizonyítható, hogy Aranytól származnak. Éspedig részben a Németh G. Béla által kifejtett tartalmi és stílusi jegyek alapján, részben azonban az eddigi vizsgálatok során elhanyagolt egyéb formai jellegzetességek alapján. Arra gondolok például, hogy Arany könyv- s tanulmányismertető, bemutató vagy fordítást is adó cikkei aránylag könnyebben elhatárolhatók munkatársai hasonló nemű írásaitól akkor, ha különös figyelmet fordítunk a szóba jöhető cikkek felütés- és lezárás-mechanizmusára is. Például: Németh G. Béla szerint is Aranyénak mondható *Hugo Victor és Chateaubriand* (K 1863. július 26. 4. sz. 86–89.) c. cikk esetében Arany tollára vall az a jellegzetes gesztus, amellyel egy Hugo-életrajzból „egy kis kostolót” nyújt az olvasónak, s az a háromsoros, *szentenciaszerű* minősítés, mellyel berekeszti a „kostoló-nyújtás” folyamatát. S ha ráadásul karakterizáljuk a szóba jöhető munkatársak azonos műfajú írásait is, akkor világlik ki igazán ennek a gesztusnak egyedi, Aranyra oly jellemző volta. 2.) Az 1963-ban megjelent XII. kötetben, a 310. lapon közölte Németh G. Béla Aranynak egy, Wagner operareformjával kapcsolatos szerkesztői megjegyzését. Ugyanő közre is adta az e szerkesztői megjegyzés nyomán támadt vita anyagát: *Arany és Ábrányi Kornél vitája Wagner operareformjáról*. Itk 1967. 5–6. sz. 638–646.; a közleményben három kiadatlan Arany-cikk van. Gondolhatnók persze, hogy Arany szerzőségének bizonyítása eppen a két megjelenés között eltelt időszakban sikerült. Csakhogy e cikkeket már Várdai Béla (l. *Kisebb adalékok Arany János esztétikai nézeteihez*, EPhK 1908. 659–660.), majd Voinovich Géza is (l. *Arany János életrajza*. 3. köt. Bp. 1938. 45–46.) Aranyénak mondotta; az említett publikáció bevezető részében pedig maga a szerző furcsállja, hogy az újabb kutatás nem figyel fel, Voinovich utalása nyomán, Arany e cikkeire. Mindezek után nem értjük, miért nem vette föl legalább a XI. kötet e három Arany-szöveget, miután filológiai apparátusát is elkészítette már a kötet sajtó alá rendezője. 3.) A nagyobb hányadában glosszákat közlő XII. kötet esetében Németh G. Béla, mint elemezni fogjuk, kitűnő példát adott az ún. komplex filológiai szövegkutatásra. Ha az ott sikerrel alkalmazott elvek s módszerek szerint a kutatás hatókörét kiterjeszti a folyóiratok más műfajú írásanyagára is, akkor, ez meggyőződésem, néhány hónapos munkával Aranyénak bizonyul s már most e kötetben olvasható volna mintegy 30–40 új Arany-cikk. S csak azt a nagy és kétes szerzőségű próza-tömeget, mely ezen a beható, de mégis csupán első szűrőn átment volna, bíztam volna a jövő filológiai kutatására: a szakfolyóiratok oly kívánatos tisztázó célú vitáira, vagy a most még illuzórikus gépi-statisztikai, kibernetikai vizsgálatokra.

Az álláspont, az eljárás kritikájából már logikusan következik, hogy annak indoklását is fenntartással fogadom. A terjedelem-növekedésre, időráfordításra vonatkozó érvek gyakorlati-praktikus jellegűek. Ha a sajtó alá rendező, már a munka megkezdésekor, a körvonalazott „jelenleg elérhető, részleges teljességet” tűzi célul maga elé, ez a megvalósítás tekintetében csupán annyit jelentett volna, hogy a terjedelem kb. 10 ívvel nő, s a kötet kb. egy évvel később jelenik meg. A jegyzetek heterogénné válásával kapcsolatos aggodalmat nem osztom. A jegyzetapparátus egyneműsége, ha kívánatos is, nem lehet kizáró követelménye kritikai kiadásnak. Ha ugyanis egy gyűjteményes kötet az evidens szerzőségű művekkel együtt néhány, addig ismeretlen vagy kétes származású írást is közread, akkor természetes, hogy a jegyzetekben, a szükséges keletkezési, tárgyi stb. magyarázatokon kívül helyet kap még a szerzőnek tulajdonítás indoklása is, tehát a részletes bizonyítás vagy valószínűsítés. Ez minden kritikai kiadás esetében (pl. a Vörösmarty-, a Batsányi-sorozatban stb.) így volt s így is lesz; sőt, az ilyenfajta kötetek jegyzetapparátusának rendszerint a legizgalmasabb újdonsága a nyomozásszerű filológiai munka folyamatának s eredményének leírása. Végül: az a megállapítás, hogy a szóban forgó filológiai vizsgálat valószínű eredménye nem állana arányban a munkaráfordítással, s hogy a munka során Aranyénak bizonyuló cikk-anyagot az író „szellemi arculatának rajzán, prózai művének karakterisztikáján aligha eredményezne lényegesebb módosításokat”, — többféleképpen értelmezhető feltételezés. Ha pl. azt jelenti, hogy az Arany-prózában megfogal-

mazott esztétikai, irodalomtörténeti és elméleti gondolatrendszer a szóbajöheto új irásanyag gondolati tanúsága csupán árnyalná, s nem módosítaná lényegesen, akkor ezt a hipotézist, a folyóiratok ismeretében, helyesnek vélem. De ha már azt is jelentené, hogy Arany hazai s külföldi tudományos és művészeti érdeklődéséhez, tájékozódásához csak mennyiségi tekintetben kapnánk új adatokat és szempontokat az Aranyéknak bizonyuló prózában, s minőségileg nem, akkor vitathatónak érzem a feltevést. Főleg két okból. 1.) Feltűnőnek tartom, hogy az eddig ismert Arany-próza a tudományokat tekintve a természettudományos, a művészeteket tekintve a színházi, a képzőművészeti, sőt a zenei vonatkozásokban is aránylag szegény. Az Aranyéknak sejthető vagy kétes származású írások többsége viszont tudományos vagy művészeti tárgyú, így éppen egy gondolatrendszer hiátusait töltheti majd ki — Arany teljes „szellemi arcképe” tehát csak ezeknek az írásoknak ismeretében rajzolható meg. 2. A már ismert értekező prózából valóban kibonthatóak Arany elméleti-esztétikai rendszerének főbb vonalai s fontosabb elemei. Eddigi forrásainkból azonban e rendszer 1850-es évekbeli kialakulási folyamatának csupán a részleges rekonstrukciója végezhető el. Ha majd összegyűjtjük s feldolgozzuk a két folyóirat még ismeretlen Arany-próját s megismerjük belőle az 1860-as évek Aranyéknak érdeklődési köreit, tájékozódási irányait, akkor nemcsak az egykorú európai tudományos, művészeti áramlatok s Arany gondolatvilágának a viszonyát, az utóbbiban az előbbi hatására lezajló módosulásokat (mint amilyen pl. a Taine-hatás következményeként Arany irodalomfogalmának változása) vizsgálhatjuk eredménnyel, hanem a tájékozódás formáit, módozatait, jellegzetességeit, sőt szabályait is. Arról nem is beszélve, hogy e vizsgálat eredményei milyen fontos támpontokat nyújthatnak majd a már egy évtizeddel korábban létrejött rendszer genezisének, formálódási folyamatának megértéséhez.

Annak következtében tehát, hogy a XI. kötet eleve lemondott a teljességről, az 1860 és 1882 közötti idősokak föltételezhető Arany-értekező prózájának mintegy a négyötödét tartalmazza. Nem lenne helyes azonban, ha az egész jelenlegi Arany-kiadás is lemondana az Aranyéknak bizonyítható anyag közléséről, — hisz feltárása és feldolgozása nélkül korszerű Aranyképünk kialakítása el sem képzelhető. Ezért most már meg kellene állapodnia a sorozat gazdáinak abban, hogy a kiadás egy pótkötettel záruljon, amely egyé, az elkövetkező években még előkerülő Arany-szövegek mellett, közreadja majd a *Figyelő* és *Koszoru* lappangó Aranyírásait.² Hogy e pótkötet igazán gazdag tartalommal jelenhessék meg néhány év múlva, annak három alapvető feltételét látom. 1. A most készülő levelezés-kötetek minél teljesebb szöveg- és jegyzetanyaga rendelkezésére állhasson a sajtó alá rendezőnek. 2. A tisztázó munka ne Arany-központú, hanem folyóirat-központú, vagyis lényegében Arany folyóiratainak filológiai feldolgozása legyen. Tehát minden írás szerzőségét igyekezzük meghatározni, a kéteseket közlőse meg Gyulai, Salamon, Zilahy, Arany László s más munkatársak személyisége, művei, írásművészet stb. fölől is, s éljen a kizárás módszerével is. 3. Kétségtelen, hogy a feladatot a legnagyobb sikerrel Németh G. Béla tudná megoldani — az egész XII. kötetben végzett filológiai nyomozó munkája bárkit meggyőzhet erről.

A teljesség kérdése. XII. kötet. Arany Jánosnak a Figyelőben és a Koszoruiban megjelent temérdek apróbb, alkalmi jellegű írásából a jelen kritikai kiadásig megbízható és tudományos igényű gyűjtemény nem jelent meg. Csupán Várdai Béla mutatott be belőlük egy tekintélyesebb mennyiséget még a szazadelőn, két publikációjában. (L. Arany János kritikai állásponjtja. Emlékkönyv Beöthy Zsolt születésének hatvanadik fordulójára. Bp. 1908. 336—347. és Kisebb adatékok Arany János esztétikai nézeteihez. EPhK 1908. 657—663., 729—743.). De Várdai célja e közleményekkel az anyag feldolgozása volt — műfajuk tehát tanulmány és nem szövegközlés. Az egyes Arany-írásokat ezért gyakran csak szemelvényesen, töredékesen közli, filológiai szövegvizsgálatra nem törekszik, értelmező-magyarázó jegyzeteket nem ad — következésképp tanulmányai szöveginterpretációs célokra nem is használhatóak. Most, az Arany kritikai kiadás XII. kötetében, Németh G. Béla teljességre törekvő és sokoldalú filológiai gyűjtő s feltáró munkájának eredményeként, végre együtt van és a tudományos kutatás rendelkezésére áll a Figyelő és Koszoru Arany-glosszáinak nagy része, továbbá Arany valamennyi szerkesztői üzenete, megjegyzése, előfizetési felhívása.

Arany mindkét folyóiratának állandó rovata az ún. *Vegyes*, amely rendszeresen beszámol a hazai és külföldi társadalmi, tudományos, művészeti s főleg az irodalmi élet eseményeiről: pl. a különféle művészeti intézmények tevékenységéről, az egyetemes kultúra, művelődés fontosabb jelenségeiről, egyes sajtótermékek megjelenéséről. A rovat tartalmi tarkasága műfaji változottsággal párosul: van benne puszta hír, tudósítás, beszámoló; van olyan glosszázó hír, tudósítás, amelyben a közlés aktusát már helyeslő vagy kritikai állásfoglalás is követi; s van benne

² A sorozat szerkesztője, e kötetek gondozója s a kiadó eleve tervbe vette egy olyan kötet elkészítését, melybe az ezután bizonyítandó szerzőségű anyag kerül. Ennek a ténynek ismerete ellenére szívesen adjuk közre Rigó Lászlónak a teljesség kérdését illető részletes észrevételeit is, mert igen meggyőzően húzza alá e tervbe vett kötet föltétlen szükségességét. (Szerk.)

tiszta glossza, amely csupán állásfoglalás, gondolati reflexió, ítélet, amelyből tehát maga az informatív elem, pl. a tárgy ismert volta miatt kimarad. Volt időszak, amikor a *Vegyes* nagyrészt maga Arany írta, s volt, amikor összeállításában fokozott részt vállaltak munkatársai is, elsősorban Salamon, Gyulai, Szász Béla, Arany László s mások.

Ebből a hatalmas és heterogén anyagból kellett kiválogatnia a sajtó alá rendezőnek a bizonyosan vagy valószínűleg Aranytól származó írásokat. Az ún. külső filológiai megközelítés az esetek csupán kis hányadában bizonyult járható útnak: ritka ugyanis az az Arany-glossza, amelynek a szerzőségét egy-egy konkrét adat, hivatkozás már perdöntően tisztázza. Maradt tehát az ún. belső filológiai megközelítés, amelyet, mint eljárási elvet s módszert, a sajtó alá rendező kettős értelemben dolgozott ki. Részint összegyűjtötte és rendszerezte azokat a témákat, tárgyakat, motívumokat stb., amelyek a *Vegyes* rovat kétségtelenül Aranytól való írásait ihlették és jellemzik; s az így formálódott összkép már adott szelektív támpontokat a kétes szerzőségű glossza-tömeghez. Részint meg stíluskritikai, statisztikai módszerekkel próbálta megállapítani a biztos Arany-glosszák nyelvének (írásjelhasználatuknak, helyesírásuknak, szókincsüknek, alak- és mondatanyaguknak stb.) és stílusának (mondatfűzésüknek stb.) néhány jellegzetes sajátosságát, s ezeket, természetesen csak valószínűsítő erejű ismérvekként, alkalmazni a kétesek vizsgálatánál.

S ez: az adott korszak társadalmi, szellemi életének, az Arany-életműnek és filológiának alapos ismeretéről, a modern irodalom- és nyelvtudományban, a nyelv- és stílustörténetben való kivételes jártasságról tanúskodó, kitűnő szemre és fülre valló szelekciós elv és módszer, valamint óvatossá és körültekintő alkalmazása meghozta az eredményt. A *Vegyes* rovat több mint 1200 darabjáról sikerült bizonyítania vagy valószínűsítetnie Németh G. Bélának Arany szerzőségét. Ebből az anyagból azonban csak kb. 550 biztosan vagy valószínűleg Aranytól származó, illetve kb. 40 kétes szerzőségű írást közöl teljes szöveggel (?-lel látva el az utóbbiakat), a nagyobbik hányadot a glosszákra vonatkozó jegyzetapparátus végén, regesztázva adja. E második műfajcsoportok szerint végrehajtott szelekció szükségességét az anyagon belüli értékkülönbségek, a lényeges és kevésbé lényeges elválasztásának szempontja, s terjedelmi okok is indokolták. Nyilvánvalóan a főszövegben kellett közreadni valamennyi tiszta glosszát és glosszázó tudósítást — tehát azokat az írásokat, amelyek valamiféle érdemi (tartalmi, hangsúlybeli stb.) állásfoglalást is tartalmaznak. A tiszta hír- és tudósítás-anyagot viszont általában célszerűnek bizonyult regesztázva közölni, csupán mutatóba adva néhányat közülük a főszövegben.

Lehetséges, hogy az ilyen gondos filológiai tisztázó munka ellenére is be-bekerült a XII. kötet glosszái, hírei közé, főleg a regesztá-részbe, néhány nem Aranytól származó darab. Az meg bizonyosra vehető, hogy a folyóiratok *Vegyes* rovatában még tetemes mennyiségű Arany-írás lappang. (A jövő Arany-filológiájának lesz majd egyik fontos feladata e rovat többszöri átvizsgálása, részint Arany, részint meg a rovatba dolgozó egyes munkatársak életművének tanúsága felől is. S még e munkálatok után is fog maradni éppen elég írásocska, melynek a szerzősége valószínűleg sohasem fog már kiderülni. Talán azért, mert többen írták, pl. Arany sugallta s más fogalmazta meg, Arany belejavított más szövegébe stb., vagy mert egy-egy ismeretlen nevű vidéki levelező küldte be a laphoz.) Az e rovatból közreadott írásanyag teljességének kérdésével azonban nem kívánok foglalkozni, mert csupán szóra is alig érdemes kiegészítéseket tehetnék. Annál inkább szükséges kritikai megjegyzést fűznöm, a XII. kötet egész glossza- és tudósításanyagának teljességével kapcsolatban, a feltáró munka egy elvi s módszertani vonatkozásához. Nem tartom szerencsésnek, hogy Németh G. Béla a glosszák összegyűjtésekor és szelekciójakor rovat- s nem műfajkategóriában gondolkodott; hogy csupán a *Vegyes* rovatot vette filológiai vizsgálat alá, s nem a teljes periodikát. Hiszen ő is tudja (említi is, vö. XII. köt. 350.), hogy Arany-glosszák a folyóiratok más, pl. az *Értesítő*, sőt a *Külföldi Szemle* elnevezésű rovataiban is megjelentek. Ezek sem tartalmilag, sem formailag nem különböznek a *Vegyes* glosszáinak egyik, éspedig sajtóterméket bemutató csoportjától — sokszor csak szerkesztéstechnikai okokból kerültek más rovatba. Következésképp nem lett volna helyesebb — egy szigorúbban műfaj-központú kutatás és szelekció jegyében — minden Arany-glosszát, bármely rovatban kapott is helyet, e kötet glossza-részébe gyűjteni?

A SzF és a K hátlapján jelent meg a *Nyílt levelezés* rovat, amelyben néhánysoros szerkesztői üzeneteit helyezte el Arany. Az üzenetek egyik csoportját Arany mint a Kisfaludy Társaság igazgatójának a tagsághoz intézett hivatalos értesítései, illetve mint szerkesztőnek a lapjaival kapcsolatos anyagi, szervezési (előfizetési, szállítási, terjesztési stb.) tárgyú közlendői alkotják. Ezek irodalomtörténeti szempontból kevésbé becsek: vagy Arany egyéniségének némely ismert vonását (udvarias modor, pedáns ügykezelés, szigorú munkaerkölcs stb.) világítják meg újabb oldalról, vagy a Kisfaludy Társaság életére, a hazai olvasó közönség- és sajtóviszonyokra vonatkozólag nyújtanak további adalékokat. A másik, az értékesebb csoporthoz tartozó üzenetekben részint íróársainak, barátainak, ismerőseinek küld — levél helyett —

magánjellegű vagy közéleti tárgyú értesítést, részint meg a lapjához benyújtott szépirodalmi művekről, esztétikai, filozófiai, művelődéstörténeti stb. témájú értekezésekről közli a véleményét, elfogadó vagy elutasító döntését.

A folyóiratok e *Nyílt levelezés* rovatából a XII. kötet majd 600 szerkesztői üzenetet közöl teljes szöveggel, a többi a jegyzet rész végéhez illesztett regisztráló lista sorolja fel. (A lista csupán azt jelöli meg, hogy folyóiratszámoként hány darab szerkesztői üzenet maradt ki a kötetből.) A főszövegbe vagy a regesztába sorolás e műfaj esetében is tartalmi vagy stílusértéken alapuló finom szelekcióval történt. Az üzenetek első csoportjából keveset vett fel Németh G. Béla a főszövegbe; a SzF első 6 számának *Nyílt levelezését* viszont, helyesen, teljes egészében közli, a rovat bemutatása céljából. A második csoportból meg igen keveset hagyott el. Az e csoportba tartozók közül néhány, ez ideig megfjejtetlen értelmű és címzetű szerkesztői üzenet közlését talán meg fogják kérdőjelezni egyes szakemberek — én azonban valamennyi közzétételével egyetértek, mert meggyőződésem, hogy az 1860-as évek kutatásának előrehaladásával az Arany-filológia fontos láncszemeinek bizonyulnak majd ezek az Arany-szövegek is.

Szerkesztői koncepciójának gyakorlati érvényesítésében — elvi, módszertani, modorbéli szempontból egyaránt — hathatós eszköznek bizonyult Arany számára a szerkesztői megjegyzés műfaja. Mindkét lapjában gyakran találkozunk hosszabb-rövidebb, nevének kezdőbetűivel, *szerk.* aláírással vagy aláírás nélkül megjelent megjegyzéseivel. Az értekező írásokhoz fűzött megjegyzéseinek tartalma: tárgyi kiegészítés, tárgyi vagy nyelvi korrekció; polémia az adott cikk szerzőjének egyes állításaival; az egymással vitatkozó cikkek esetében saját álláspontjának rögzítése; közvetítés a vitapartnerek között; a vita új irányba terelése, illetve berekesztése. Pontos, precíz, tömör fogalmazás, határozott, de méltányos, tapintatos hangnem, felvilágosító, javító-nevelő szándék jellemzi ezeket az írásokat. A szépirodalmi művekhez illesztett jegyzetek tartalma viszont: tájékoztatás a mű keletkezési körülményeiről, a szerzőről; a figyelem felhívása a közölt mű fontosságára, az új, tehetséges szerző jelentkezésére; esetleg rövid tárgyi vagy stilisztikai vonatkozású magyarázat a mű egy-egy nehezen érthető szöveghelyéről vagy szokatlan, kevésbé ismert szaváról, kifejezéséről.

A XII. kötet Arany érdemi szerkesztői megjegyzéseinek teljes gyűjteményét, tehát mind a kb. 150 e műfajba tartozó írását közreadja. (Természetesen nem tartalmazza a kötet a csupán szerkesztéstechnikai érdekű hivatkozásokat, utalásokat.) A szerkesztői megjegyzések közlésére kitűnő, a kötet használhatóságát is lényegesen könnyítő módszert dolgozott ki Németh G. Béla: mindenegyes Arany-szöveg előtt, annak betűtípusától elütővel szedve, szó szerint vagy saját összegezésében közli azt a szövegrészletet is, amelyre maga a felvilágosító, magyarázó, helyesbítő Arany-megjegyzés vonatkozik.

Előfizetési felhívásait folyóiratai hátlapján tette közzé Arany. E felhívások mindig tájékoztató és sohasem rábeszélő-kapacitáló jellegűek, a SzF vagy a K terjedelméről, megjelenési idejéről, áráról adnak felvilágosítást, tárgyilagos és tartózkodó hangnemből, üzleti célú elemet (pl. szenczáció-ígéretet) azonban nem tartalmaznak. Tisztes egyezséget ajánl bennük az olvasónak: ha az olvasó hathatós szellemi s anyagi támogatást nyújt neki a szerkesztés munkájában, akkor ő, lehetőségeihez mérten, igyekszik a legkorszerűbb és legértékesebb tartalommal tölteni meg lapját. Arany olvasó-koncepciójának fontos dokumentumai ezek a felhívások. Jelzik, hogyan akar korrekt viszonyt teremteni lapja és annak tudatos olvasója között, hogyan kívánja az egyenrangú félnek tekintett olvasót a szerkesztői munka alkotó tényezőjévé tenni, együttműködésre törekedve vele mind a lap elvi programjának egyenletes megvalósításában, mind pedig a labilitás, sőt a bukás elkerülése érdekében. Kötetben először jelennek meg.

A XII. kötetben megjelentetett, eddig zömükben kiadatlan, sőt jórészt ismeretlen Arany-írások forrásértéke sok szempontból igen jelentős. A több ezernyi, Arany életének egyik, irodalom-közéleti munkásságának meg kétségkívül legfontosabb s aránylag kevésbé ismert szakaszából származó írás tele van számtalan személyes jellegű, pl. Arany mindennapi életére, anyagi helyzetére, baráti körére, egyes barátaihoz, a kor ismert vagy kevésbé ismert író-személyiségeihez fűződő viszonyára vonatkozó adattal, utalással. Az annyira várt új Arany-biográfia munkálataihoz — a levelezés mellett — ennek a kötetnek az anyaga (szöveg és jegyzet együttesen) adja majd a legtöbb és legmegbízhatóbb adalékot, szempontot. Nem lebecsülendő azoknak az írásoknak a száma sem — s különösen nem az értékük —, amelyek Arany művészet-s főleg irodalomelméleti, esztétikai, nyelvészeti stb. nézeteihez nyújtanak adalékokat. Egyik-másik szerkesztői megjegyzésében egy-egy esztétikai vagy konkrét művészetelméleti kategória pontos definícióját adja: szerkesztői üzeneteinek jelentős része mintha tömör, egykét mondatos magva lenne szépirodalmi vagy tudományos művekről szóló, soha meg nem írt Arany-kritikáknak. Aki az esztétikus, az elméletsszerző, a kritikus Arany hiteles portréját akarja majd megírni, annak számára is nélkülözhetetlen forrás lesz tehát e XII. kötet. S egészen különleges a glosszák, a szerkesztői megjegyzések s főleg az üzenetek jelentősége Arany prózastílusának, tagában pedig a magyar prózastílusnak a fejlődése tekintetében. Az Arany-

prózát nehézkesnek, száraznak tartó, s dinamizmusát hiányoló évszázados felfogással vitázva, helyesen mondja Németh G. Béla (XII. köt. 534—535.), hogy Arany nyelve ezekben az írásokban nagyonis dinamikus, szellemes és fordulatos, aforisztikusan s szentenciózusan tömör, hajlékony és könnyedén kifejező, polgárian modern, s hogy itt kerül legközelebb az élőbeszédhez, a korabeli pesti magyar polgár által beszélt nyelvhez. De elsősorban e kötet anyagának rendszeres feldolgozásával derül majd fény Aranynak az irodalom-közéletben játszott szerepére, Arany és a kortárs, különösképp a fiatal irodalom valódi viszonyára. Direkt módon éppen ezekkel az írásokkal kívánt beszélni Arany az irodalmi élet menetébe, a napi irodalom vitáiba, ezekkel próbálta szervezni s orientálni az írókat és olvasóközönségét — leginkább tehát belőlük ismerhetjük meg irodalmi terveit, illetőleg rajtuk mérhetjük le törekvéseinek eredményeit s kudarcait. S mivel ezek az írások 1860—65 között, a magyar társadalmi, művészeti élet nagy fordulóján keletkeztek, a kor legnagyobb magyar szellemének tollából, forrásértékük elsőrendű az 1860-as évek magyar társadalomtörténetének, kultúrájának, a kor irodalmi mozgalmainak, az új irónemzedékek jelentkezésének, a nyilvánvaló világválság folyamatának stb. jobb megismerése s megértése végett is. — Mindezekből következik, hogy szükségtelen Arany e tömördek kisebb írásának kiadását indokolni: a jelen kritikai kiadás nemcsak, hogy nem mondható le a gyűjtemény közzétételéről, hanem a sorozatnak éppen az egyik legmaradandóbb eredménye ez az egész XII. kötet.

Az alapszövegről. Sajnos, Arany prózai írásai közül ma már csak igen kevésnek a kézirataival rendelkezhet a kutatás. A kéziratok tudvalevőleg a kinyomtatáskor kallódtak el, vagy a Voynovich-villa égésekor semmisültek meg.

Az Arany-próza számszerint s terjedelmileg nagyobbik része a SzF-ben és a K-ban, egy kisebb rész szétszóródva, különféle hírlapokban (*Nép Barátja, Budapesti Hírlap, Pesti Napló*), folyóiratokban, illetve füzetes vállalkozásokban (*Életképek, Pesti Röpipek, Új Magyar Museum, Budapesti Szemle, Nyelvőr*), a nagykőrösi gimnáziumi értesítőben, egy hányad pedig az *Arany János prózai dolgozatai* (1879) c. kötetben, az Arany László-féle Arany-kiadásban, az ún. Parnasszus-kiadásban (1949), illetve folyóirat-publikációkban jelent meg először.

A *periodikák* Arany-szövegei közül igen megbízhatóak azok, amelyeknek a korrektúráját maga Arany javította. Így mindenképp a saját lapjaiban, továbbá a *Budapesti Szemlében*, a *Nyelvőrben* és a nagykőrösi értesítőben napvilágot látott szövegek, melyeket az akkori sajtóviszonyok között szinte páratlan alaposággal korrigált Arany. Kevésbé pontos és megbízható viszont pl. az *Új Magyar Museum*ban vagy a hírlapokban megjelent írások szövege: ezeknek a nyomdai levonatába, úgy látszik, bele sem tekintett Arany. A különböző folyóiratok mégoly gondosan javított Arany-szövegeiben is akad azért elég sok hiba. E hibák túlnyomó többsége Aranynak s főleg az egyes lapoknak a korban annyira természetes helyesírási, hangjelzési következetlenségeiből származik; kisebb felük általában könnyen felismerhető s csak a legritkább esetben kifejezetten értelemzavaró sajtóhiba.

Az Akadémia kiadásában, 1879-ben megjelent *Arany János prózai dolgozatai* c. mű (a továbbiakban: PD) válogatás Arany értekezéző prózájából. Nincsenek biztos adataink arra nézve, hogy maga Arany milyen formában és intenzitással vett részt e gyűjteményes kötet munkálataiban. Valószínű, hogy az írások összegyűjtése, válogatása s a kötet szerkezet kialakítása még az ő intenciói szerint történt, a szöveggondozás fáradságos munkáját viszont a betegeskedő, alig-alig látó író helyett már másoknak kellett vállalniuk. A PD kiadásának folyamata tehát a következő lehetett: Arany megadta a gyűjteménybe felveendő írások listáját s folyóirati leléhelyüket a kiadói szerkesztőnek (kivéve az addig meg nem jelent Bánk bán-tanulmány, mely esetben a kéziratot adta át neki); a nyomda szedői az eléjük tett folyóiratlapokról kiszedték az Arany-szövegeket; a korrigálást maguk a nyomdai korrektorok végezték el, a levonatokkal Arany érdemben nem foglalkozott, talán nem is látta azokat. A behatóbb szövegvizsgálatok azt mutatják, hogy ez a munkafolyamat a kiadó (MTA Könyvkiadó Hivatala) és a nyomda (Franklin Társulat nyomdája) részéről ritka felületességgel ment végbe: a hanyag szerkesztői, szedői, korrektori munka „eredményeként” a PD szövegei a folyóiratokban megjelentekéhez viszonyítva írásonként ugyan el-elterő mértékű, de általában igen erős szövegromlást mutatnak.

A PD-szövegekben nem ritka az értelemzavaró hiba, pl. az elírások, a szókihagyások következményeként nem világos értelmű, a grammatikai elemi szabályai (az alany és állítmány, a számviszonyok egyeztetésére stb. vonatkozóak) ellen vétő mondatfűzés. A szövegek gondozását végző szerkesztők, korrektorok nem egyeztetették eljárási szempontjaikat, módszereiket, s ez is komoly egyenetlenségek, következetlenségek forrása lett. Így például Arany kissé archaikus hangalakú, régiesen képzett vagy ragozott szavait hol eredeti formájukban, hol meg modernizálva olvashatjuk a kötetben; az idegen, főleg a latin szavakat, kifejezéseket az egyik cikk eredeti alakjukban adja, a másik a magyar írásmód szabályai szerint átírva; az Arany-prózában oly fontos központosítás, kurzíválás visszaadására pedig a PD sajtó aló rendezői nem is törekedtek. A kínálózó példák tömegének felsorakoztatását mellőzve, csupán az önmagában is

bizonyító erejű Orczy-cikknek a K-ban, illetve a PD-ben megjelent szövegéből az első bekezdéseket illesztjük ide, egymás mellé, minden kommentár nélkül:

Ha a fővárosi közönség, nap heve által befűtött utczáiból, az Orczy-kert hús árnyai alá, üdőbb levegőjére s kristály-forrásához siet: bizonyosan mindenre gondol inkább, mint hogy e kert egy régi jó magyar költő emlékezetével jöhet kapcsolatba, nemcsak névazonosság-, hanem szorosabb viszonynál fogva is. Báró Orczy József, e szép kert alkotója, ki maga is verselt, *fia* volt ama Lőrincznek, kinek arcképét minap vették lapunk olvasói. Ily szellemi örökség útján, a fiú *szép* iránti érzékét mintegy az apáé folytatásának, — az által létre hozott gyönyörű kertet (minő akkor kevés volt az országban) mintegy kettejük közös művének tekinthetni; s a képzelet nem nagy csigázásával mondhatjuk, hogy e nyájas parkban a *költő Orczyak* szelleme leng körül, s az itt minden bokorból zengő fülemile-dal az ő emlékezetök hív fentartója.

(K 1863. szept. 27. 13. sz. 289.)

Ha a fővárosi közönség, nap heve által befűtött utczáiból, az Orczy-kert hús árnyai alá, üdőbb levegőjére s kristály-forrásához siet: bizonyosan mindenre gondol inkább, mint hogy e kert egy régi jó magyar költő emlékezetével jöhet kapcsolatba, nemcsak névazonosság-, hanem szorosabb viszonynál fogva is. Báró Orczy József, e szép kert alkotója, ki maga is verselt, *fia* volt ama Lőrincznek, kinek arcképét minap vették lapunk olvasói. Ily szellemi örökség útján, a fiú *szép* iránti érzékét mintegy az apáé folytatásának, — az általa létre hozott gyönyörű kertet (minő akkor kevés volt az országban) mintegy kettejük közös művének tekinthetni; s a képzelet nem nagy csigázásával mondhatjuk, hogy e nyájas parkban a *költő Orczyak* szelleme leng körül, s az itt minden bokorból zengő fülemile-dal, az ő emlékezetök hív fentartója.

(PD 280—281.)

A kötet szöveggondozására általánosan jellemző felületességen, hanyagságon belül szembe-tűnően komoly színvonalbeli különbség van még az egyes korrektorok munkája között is. A K szövegeit gondozó számra kétszer annyi s lényegesen súlyosabb hibát követett el, mint az SzF korrektora: pl. a K-ból közölt *Orczy Lőrincz*-cikk kb. 12—14 súlyosabbnak minősíthető hibájával szemben a hasonló terjedelmű *Irányokban* (SzF) kb. 6—7, közepesen súlyos hiba van.

A folyóiratok és a PD szövegeinek összevetése tehát a nyilvánvaló szövegromlás minőségileg és mennyiségileg egyaránt jelentékeny voltára hívja fel a figyelmet. Ugyanakkor jelez egy ezzel ellentétes, a romlás méreteihez viszonyítva aránytalanul kisebb jelentőségű, de mégis meglevő szövegjavulási tendenciát is. E javulás az esetek túlnyomó többségében a folyóirat-szövegek egy-egy nyilvánvaló sajtóhibájának (pl. betűhibáknak) a korrigálásából adódik, előfordul azonban néhány érdemi javítás is. Két példát idézek. A *Hadshi-jurt*-bírálatnak a SzF-ben megjelent szövege még, tévesen, a „Macbeth apjának szelleme” formulát használja egy hasonlólag kifejezésére (l. SzF 1861. január 9. 10. sz. 150.), a PD szövegében már a helyesbített név, a Hamlet szerepel (l. PD 506.). A *Gyöngyösi István* c. arcképben többször előfordul egy, a Dugonics András kiadásában megjelent Murányi Vénusz ajánlásából vett idézet: „sok értetlen csöcsömök.” Ebből a Gyöngyösi-identitástól Gyöngyösi családi életére és körülményeire próbált következtetni Arany (l. K 1863. június 7. 23. sz. 533.). A PD e szövegrészlete még megegyezik a folyóiratéval (l. PD 264.), de a kötet végén levő jegyzék, a „Hibák javítása” már közli, hogy a „csöcsömök” szó Dugonics téves olvasata, helyette „csöcselék” olvasandó; a lapaljon pedig ott a magyarázó jegyzet is: a „csöcsömök” szó „Dugonics sajtóhibája, s így az erre épített okoskodás sem áll.” — Ezek az érdemi, különben igen ritka, esetleges, semmiféle törvényszerűsége sem valló helyes szövegkorrekciók túlnyomórészt (pl. a *Macbeth* kijavítása *Hamletre*) valamelyik szerkesztőtől vagy korrektortól is származhatnak. Egy-két példa viszont (pl. a „csöcsömök” szóval kapcsolatos) arra figyelmeztet, hogy nincs teljességgel kizárva Arany részvétele saját szövegeinek gondozásában. De csak elvétve és közvetett formában történetelt meg ez a részvétel: oly módon, hogy Arany felhívta vagy felhívatta (fia vagy mások útján) a szerkesztők, korrektorok figyelmét régebbi írásainak kirívó s ezért emlékezetes tárgyi elírásaira, illetve az írások megszületése óta eltelt másfél-két évtizedben tévesnek bizonyult olvasatokra, állításokra vagy feltételezésekre.

Ismeretes, hogy még a költő halálának évtizedében két nagy Arany-kiadás jelent meg, mindkettő Ráth Mórnál, Arany László irányításával és közreműködésével. Az első: *Arany János Összes Munkái* 1—8. köt. Bp. 1883. E sorozat 5. kötetében kapott helyet Arany prózai írásainak válogatott gyűjteménye; a kötet tartalma és szerkezete megegyezik a PD-jével. A másik: *Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése* 1—4. köt. Bp. 1887—1889. E sorozat 2. kötetében a kiadatlan Arany-cikkekből, kritikákból adott bő válogatást Arany László: az írások túlnyomó többségét (pl. az *Előrajzot*, a *Kemenes költeményeit*, a *Régi dán balladákat* stb. (folyóiratokból), néhányat pedig (pl. a Zandirhám-bírálatot) kéziratból közölte. Arany László azonban nem örökölte atyja egyik legjellemzőbb tulajdonságát: a megbízhatóságot, a precizitást mindenféle

írói, szerkesztői tevékenységben. Úgy látszik, a szövegek ellenőrzésének szükségességére nem is gondolt, következképpen e fáradságos munkára nemigen fordított gondot, energiát. Az 5. kötetben a sajtó alá rendezés művelete lényegileg a PD újranyomását jelentette; kevés helyen, s csakis helyesírási, hangjelölési vonatkozásban javított a szövegeken Arany László. A 2. kötet esetében a kéziratból közzétett szövegek hitelességi fokát — a kéziratok hiányában — ma már nem lehet megállapítani. A folyóiratokban megjelent Arany-íráskor újraközölése azonban itt is eléggé gondatlanul történt, meglehetősen sok a téves olvasatból, a javítás átgondolatlanúságából származó hiba bennük. Egyszóval: Arany László mindkét Arany-kiadásának szövegállapota nem rosszabb, de sajnos, nem is jobb a PD-szövegekenél.

Arany prózai műveinek a századforduló óta megjelent valamennyi legfontosabb gyűjteményes kiadása aztán az 1879-i PD-t, illetve az Arany László-féle két kiadást tekintette irányadónak. S ez azt jelentette, hogy míg az egymást követő prózakötetek szövegállománya örvendesen gyarapodott, a szövegek minősége terén számottevő javulás nem következett be. Akár a Riedl Frigyes-féle válogatásban (*Arany János Munkái* 1–6. köt. Bp. 1902–1907.), akár pedig az 1949-i, Voinovich Géza irányításával készült s a jelen kritikai kiadásig kétségkívül legteljesebb s legjobb ún. Parnassus-kötetben közzétett Arany-íráskor szövegállapotát vizsgáljuk, arra a következtetésre juthatunk, hogy az említett három alapkiadás minden súlyos tartalmi hibája, szövegtorzulása ezekben is rendre tovább él, s hogy valamelyes javulási tendencia csupán a sajtóhibák, a helyesírási fonákságok számának csökkenésében észlelhető.

A különféle perodikákban megjelent Arany-íráskor, majd a fontosabb gyűjteményes kötetek szövegállapotának már e rövid összehasonlító jellemzése is — úgy vélem — eléggé nyilvánvalóvá teszi azt, hogy Arany prózai művei kritikai kiadásának alapszövegét a következő séma szerint lehet s kell kialakítani. 1. Azoknak az írásoknak az esetében, amelyeknek megvan a kéziratuk, a kézirat szövegét kell kiindulási alapnak tekinteni. Ha a kéziratban fennmaradt írás folyóiratban, még Arany életében nem jelent meg, akkor a kézirat változtatás nélkül alapszövegnek tekintendő. Ha viszont megjelent, akkor szövegét össze kell vetni a folyóirat-közlés szövegével, és a folyóiratban bizonyíthatólag, illetve feltehetőleg Aranytól származó vagy a korrektúrákor Arany tudtával eszközölt változtatások gondos mérlegelésével kell kialakítani az alapszöveget; a jegyzetekben persze közölni szükséges a kézirat-, illetve a folyóiratbeli szövegvariánst. 2. Azoknak a prózai műveknek az esetében, amelyeknek nincs kéziratuk, alapszövegnek mindig a folyóiratokban megjelent textust kell tekinteni. Ezeket Arany kézírataiból szedték, többségüket maga Arany korrigálta. (Van néhány Arany-tanulmány, amely egyidőben két-három folyóiratban, illetve napilapban is megjelent; közülük természetesen a szerző által korrigált perodika-közlés az alapszöveg.) Mivel a PD Arany értekezési prózájának a költő életében megjelent utolsó gyűjteményes kiadása, s nem bizonyítható, hogy Arany egyáltalában, semmilyen formában nem vett részt a kötet szöveggondozási munkálataiban, a jegyzeteknek tartalmazniuk kell a PD fontosabb szövegvariánsait. 3. Azoknak az írásoknak az esetében pedig, amelyeknek nincs kéziratuk vagy Arany halála előtt, folyóiratban nem tették közzé őket, az első közlésük az alapszöveg, akár a PD-ben, az Arany-László-féle kiadásokban, valamely későbbi gyűjteményes kiadásban, akár tudományos publikációkban jelentek meg először. A prózakötetek ilyen módon megszerkesztett alapszövege aztán lényegileg meg fog felelni a szövegkritikai kiadás követelményeinek, alkalmas lesz a kutatás céljaira: hiszen minden egyes írásnak a mai tudásunk és a rendelkezésre álló választási lehetőségeink szerint az íróhoz legközelebb álló, leghitelesebb s egyszerűségi szempontból legkorábbi szövege kerül közlésre — tartalmi, helyesírási, hangjelölési, központosítási stb. szempontból egyaránt.

Az Arany kritikai kiadás Prózai Művek-ciklusának alapszövege azonban, sajnos, csak részben alakult e séma szerint. Éspedig azért, mert a sorozatszerkesztés nem dolgozott ki elegendő elméletet az Arany-kiadások szövegtörténetéről, nem foglalt félreérthetetlenül állást az egyes kiadások szövegállapotának hitelességét illetően, és nem szabta meg határozottan az alapszöveg kialakításának az egész ciklusra kötelezően érvényes alapelveit és metodusát; s mert maguk az egyes kötetek szerkesztői is kisebb-nagyobb mulasztásokat, hibákat követtek el az alapszöveg-választást megelőző, megalapozó textológiai vizsgálódásaikban, az ezek eredményeiből levont következtetéseikben és az elvek gyakorlati alkalmazásában. 1. A X. kötet sajtó alá rendezőjének szövegkritikai munkáját a végletek jellemzik. Rendkívül alapos és sokoldalú analízist adott pl. Arany helyesírási, hangjelölési gyakorlatáról, valamint arról, hogyan és milyen mértékben tükröződik ez a gyakorlat az egyes folyóiratközlésekben. A különböző közlések (főleg az SZF és a K, illetve a PD) lényeges tartalmi eltéréseinek s ezek rendszerezésének viszont nem szentelt kellő figyelmet az elemzés során. Aztán: mintha nem minden esetben s nem azonos gonddal vizsgálta volna meg a szóba jöhető összes folyóiratmegjelenés és kötetkiadás szövegállapotát, külön-külön is és szembesítve is ezeket egymással. Csakis ezzel tudom magyarázni azt a feltűnő és mélyen igaztalan különbségtevést, amelyet — a szöveg-hűség foka szempontjából — az egyes Arany által korrigált folyóiratszövegek között tesz, kivétel nélkül a SZF és a K rovására, érthetetlen módon egy szintre hozva az SZF- és a K-,

valamint a PD-szövegek megbízhatóságát. A szövegvizsgálat e néhány anomáliája végül is azzal a következménnyel járt, hogy a X. kötetben nem mindegyik Arany-írás szerepel a leg-hitelesebb szöveggel. Ahol alapos és sokoldalú szövegkritika előzte meg a választást, ott jó alapszöveget adott a kötet. A *magyar nemzeti versidomról* vagy a *Zrínyi és Tasso* (I. rész) c. tanulmányt például, helyesen, a nagykőrösi gimnázium értesítőből, illetve a *Budapesti Szemlé*ből, nem pedig a PD-ből közölte, meggyőzően bizonyítva, hogy az előbbiek Arany korrigálta szövege mennyire hiteles, és az utóbbié mennyire megbízhatatlan. Ugyanakkor a *Naiv eposzunk* c. tanulmányt a SzF helyett a PD-ből adta közre, megfelelő indoklás nélkül. Természetesen ezt az eljárást nem is lehet indokolni, hiszen a PD nemcsak más folyóirat-közlésekhez viszonyítva mutat szövegromlást, hanem — amint az Orczy-cikkből vett példával illusztráltuk — a SzF- és a K-szövegekhez képest is. 2. A XI—XII. kötet sajtó alá rendezője lényegesen sokoldalúbb, komplexebb szövegvizsgálatokat végzett. A kiegyensúlyozottabb, megalapozottabb szövegkritikai munka eredményeként alapjaiban helytálló képet alakított ki valamennyi folyóiratközlés szövegállapotának minőségéről. Különösen példás és a X. kötet szerkesztőjének álláspontját finoman módosító az az analízis, amellyel a SzF- és a K-ban megjelent Arany-szövegek megbízhatóságát bizonyítja. S bár a PD szövegkritikai elemzésére, az Arany-lapok és a PD szövegállapotának rendszeres szembesítésére érezhetően kevesebb gondot fordított, talán fel sem figyelve a PD-ben tapasztalható szövegromlás valóságos arányaira, a PD szöveghűségéről, helyesen, mindig erős szkepszissel vélekedik. Elvi álláspontjából ezért az következnék logikusan, hogy a vázolt sémánk szerint, tehát döntően Arany folyóiratainak textusaira támaszkodva válassza meg kötetei alapszövegét. De nem ezt tette. A Magyar Klasszikusok kritikai kiadásának érvényben levő szabályzatát (1.: „Alapszövegül általában az író életében megjelent utolsó szövegközlés vagy a legkésőbbi eredeti kézirat szolgál”. IV. p.) mechanikusan értelmezve és a kivételes esetekre — így az Arany-próza is! — vonatkozó záradékról (1.: „Az „ultima manus” elvétől indokolt esetben azonban el lehet térni”. IV. p.) megelégedve, azt a felemás megoldást választotta, hogy: amely szövegek a PD-ben is megjelentek, azokat onnan közli, a főbbít a folyóiratokból vagy későbbi publikációkból. Ennek a kompromisszumos eljárásnak azután — mindkét kötet viszonylatában — a részleges szöveghűség lett a nyilvánvaló következménye. Megbízható annak az írás-csoportnak az alapszövege, amely a folyóiratok textusát követi — tehát a teljes XII. kötet és a XI. kötet nagyobbik fele. Németh G. Béla aránylag hűen reprodukálta e folyóiratszövegeket, a megbízhatóság foka a magasabb színvonalú kritikai kiadásainkéval (pl.: a Batsányi-, a Vörösmarty, a Petőfi-kiadáséval) egyezik meg. A szövegekben található hibák, pontatlanságok onnan származnak, hogy a sajtó alá rendező nem mindig ügyelt Arany kurzíválási, központoszási gyakorlatának pontos visszaadására, nem volt következetes a sajtó okozta helyesírási fonákások javításában, nem folytatott egységes gyakorlatot az idegen, főleg a latin szavak, kifejezések fonetikus átírásában. Azoknak az írásoknak a szövege azonban, amelyeket a PD-ből közölt a kötet, már kevésbé hiteles. A PD-szövegek sajtóhibáinak túlnyomó részét s az egyedi helyesírási fonákásokat korrigálta ugyan a sajtó alá rendező, egyes tartalmi érdekű hibák (pl.: az Orczy-cikkből levők) vagy a helyesírásnak a korrektorok egymástól el-eltérő gyakorlatából eredő következtetlenségei azonban rendre fellelhetők a XI. kötet megfelelő szövegeiben is.

Az Arany kritikai kiadás szerkesztőinek tehát — s itt van az egész sorozat egyik sebezhető pontja — nem sikerült maradéktalanul megvalósítaniuk azt az alapvető célt, hogy a Próza Művek-ciklusban valamennyi Arany-írás „leghitelesebbnek látszó szövegét” adják közre (vö. X. köt. 573.). A ciklus három kötetében közzétett szöveganyagnak kb. a háromnegyede hiteles, megbízható. A fennmaradó kb. egynegyed részről viszont — a rendkívül tömör, precíz, definitív jellegű Arany-értekező prózában különösképp anakronisztikusan ható tartalmi hibák, félreérthető vagy félrevezető pontatlanságok miatt — nem állíthatjuk nyugodt szívvel, hogy az megfelel a tudományos kutatómunka alapszöveg-követelményeinek. Ezért az ide tartozó írások elemzésekor és idézésekor továbbra is az egyedül megbízható folyóiratszövegekhez ajánlatos majd folyamodnunk.

A jegyzetekről. Ha a Próza Művek-ciklus teljességével és az alapszöveg kialakításával kapcsolatban inkább fenntartásainkat emlegettük, a jegyzetek jellemzését viszont ama határozott véleményünk előrebocsátásával szeretnénk és illik is kezdeni, hogy a megvizsgált XI. és XII. kötet jegyzetapparátusa magas színvonalú, a legjobb kritikai kiadásainkéval egyenrangú. A lényegileg teljes gondolati és tényanyag megidézése, a korra vonatkozó már ismert, okosan szelektált irodalom-, poétika-, nyelv-, filozófia-, pszichológia-, sajtó-, színház- és történelmi, művelődés- és köztörténelmi stb. ismereteknek és a kiterjedt önálló kutatások új eredményeinek szerencsés ötvözése, az európai látókör és mérték, a rendszerint higgadt, megfontolt véleménynyilvánítás és logikus érvelés, az anyagból kinövő, a műfajnak adekvát változatos módszerek kidolgozása és alkalmazása jellemzi e kötetek sajtó alá rendezőjének munkáját. S teljesítménye értékét, legalábbis a filológus szemében, csak növeli az a köztudott tény, hogy a jegy-

zetek anyagának összegyűjtésekor és megszerkesztésekor nem mindennapi nehézségekkel kellett megküzdenie: az Arany-értekező próza filológiai feldolgozatlanságával, a róla szóló régebbi irodalom hallatlanul szegényes, az újabb eléggé kiérleletlen voltával, az 1860-as és 1870-es évek magyar és európai történelmi, társadalmi, művészeti, szociológiai, filozófiai problematikájának nálunk ez ideig rendkívül hézagos ismeretével; sőt, szüntelenül tekintettel kellett lennie még a korszakkal foglalkozó vezető tudósaink emberi érzékenységeire is.

1. A *XI. kötet* szövegei túlnyomórészt önmagukban is érthető írások, mégis szorosan kapcsolódnak szilőkoruk különféle eseményeihez, mozzanataihoz. Olyan, tartalmi és műfaji sajátosságaihoz igazodó, simuló jegyzeteket kívánnak tehát, amelyek részint lekerekítve summázzák keletkezési körülményeket, lényegi mondandójukat, kijelölve helyüket az író életművében és a korban is, részint meg aprólékosan kimerítő tárgyi-nyelvi magyarázatokkal világítják át a homályosabb szöveghelyeket. E bonyolult kívánalmaknak a kötet jegyzet-apparátusa, tartalmi és módszertani szempontból egyaránt kitűnően megfelel, sőt tanulmányozása hasznos tanulságokat nyújthat más kritikai kiadások szerkesztőinek is.

Minden egyes prózai mű jegyzetanyagára hármasság tagolódású. Első és legfontosabb része egy rendszerint kisebb tanulmányra kerekedő *bevezető*, amely ismerteti az adott írás geneziséét, keletkezése külső és belső (valamely konkrét eseménnyel, elvárással, igénnyel stb. kapcsolatos, illetve az írói programból, a személyiség szubjektív indítékaiból stb. származtatható) mozzanatait; feltárja a mű tárgyának és gondolatvilágának európai és hazai forrásvidékét; megállapítja önmagában való értékét, majd kijelöli helyét és lehetőségét Arany gondolatrendszerében s szellemi fejlődésében, stílusművészetében, a teljes Arany-oeuvre-ben; látókörfébe vonva Arany kortársait is, igyekszik meghatározni a mű abszolút és viszonylagos szerepét a kor egész szervezetében, egy irányzat vagy műfaj egyetemes és itthoni fejlődéstörténetében; az eszmei vagy művészi szempontból jelentős írásoknál kitekintést ad még az utóélet fontosabb állomásaira is. E bevezetők azzal, hogy egyfelől eligazítanak egy-egy írás önálló, autonóm világában, másfelől pedig rámutatnak egy bonyolult rendszerben elfoglalt helyére is, számtalan új tényt közölnek a kor kutatóival, sok-sok eddig nem vett összefüggésre hívják fel a figyelmét. A kínálózó példák sorából említhetnénk az *Irányok*, illetve a *Visszatekintés* jegyzeteit, amelyekből Aranynak a romantika és a pozitívizmus határán álló történelem- és irodalomszemléletéről, illetve a korban rendkívül modern stíluseszmenyeről, mondatközponitú nyelvsemleletéről tudunk meg seregnyi izgalmas újdonságot. De idézhetnénk a *Vas Gereben*-, a *Jókai*-, a *Fejes*-, a *Bulcsú-bírálat* kommentárjait is, amelyek viszont Arany poétikai érzékének kifinomultságára, szemléletének akkor páratlan korszerűségére mutatnak rá meggyőző példákkal és érveléssel. És ismertetést érdemelnének a német, a francia stb. irodalom egyes alkotóiról, műveiről, jelenségeiről szóló eredeti cikkek (pl. a *Hcbel*-, a *Wittgenstein*-, a *Frankl-bírálat* stb.) vagy fordítások (pl. a *tíra*, *A francia költészet 1861-ben című* stb.) jegyzetei is, amelyekben Arany világirodalmi tájékozódására, e tájékozódás konkrét formáira és Krisztályosodási gócaira, Arany irodalmi ízlésére vonatkozó évtizedes kutatási eredményeit összegezi Németh G. Béla.

Bírálatunk alapvetően textológiai jellege nem engedi meg a bevezetők részletes kritikai ismertetését és igazán érdemi méltatását. Sajnos, azt sem, hogy itt és most vitába szálljunk a jegyzetek néhány számunkra problematikusnak tűnő fejtegetésével, például Arany irodalmi fejlődéskoncepciójának értelmezésével, a Herder—Arany-párhuzamra vonatkozó tétélekkal, vagy Aranynek és hazai pályatársainak (főleg Gyulainak, Salamonnak) valóságos eszmei és személyes viszonyáról adott értékelésekkel. Az Arany-életművel és, tágabban, a múlt század második felével kapcsolatos, napjainkban fellendülő kutatások menetkőzben úgyis kénytelenek lesznek szembenézni e bevezetők gazdag tény- és gondolatanyagával, s majd e kutatások végzik el Németh G. Béla szellemi teljesítményének beható és végleges értékelését is. Az általunk talált néhány tárgyi hibát sem soroljuk fel, egy kivételével nem minősíthetők súlyosaknak. Ez az egy: a *Visszatekintés* jegyzetében (710.) azt írja a sajtó alá rendező, hogy Jósika Miklós *Regény és regényítészet* c. (Pest, 1858.) írására Gyulai csak később, a *Néhány szó a kritikáról* c. (1861.) ismert írásában reflektált. Ez nem áll, hiszen a Gyulai-filológiában ismert tény, hogy Gyulai 1859 végén nagy polemikus cikket írt Jósika rőpirata ellen és közlésre küldte Csengery *Budapesti Szemléjébe*, de ő — Kemény és Deák tanácsára — a közlés elhalasztása mellett döntött. E cikk átdolgozott változata a *Néhány szó a kritikáról* c., SzF-ben megjelent Gyulai-írás. (Vö. *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig*. Sajtó alá rend. és a jegyz. írta Somogyi Sándor. Bp. 1961. Akadémiai K., 340., 345., 346. sz. levelek.) E tények az ún. kritikai víta genezise, helyes értékelése szempontjából különleges jelentőségűek. Ezúttal megelégedünk annak ismételt hangsúlyozásával, hogy — a teljes Arany-irodalom ismeretében, annak minden maradandó megállapítását felhasználva, s nem kevésbé saját önálló kutatásai eredményeként — Németh G. Bélának sikerült e bevezetőkben egy lényegében egységes, sok tekintetben egészen új és még a vitatható elemeivel együtt is színvonalas összképet adni a korszak első számú magyar művészettéoretikusáról, esztétájáról, kritikusáról és értekezőjéről, Arany

Jánosról; az ő irodalomtörténeti, elméleti, poétikai, esztétikai rendszeréről, nyelvészeti nézeteiről, értekező prózájának karakteréről, kritikai elveiről és gyakorlatáról, az általa kialakított és művelt változatos kritika-típusokról és módszerekről, irodalomszervezői és irányítói szerepéről, szerkesztői munkásságáról és lapjairól, sőt az egész korszak egyetemes és magyar irodalmi irányairól, életéről, művészet-szociológiai viszonyairól. Beérjük továbbá annak nyomatékosításával, hogy ez a lényegileg egységes összkep csak nagy adattömeg és gondolati anyag megidézésének, vallatásának, szigorú megrostolásának, jelentős és kontrollált filológiai apparátus állandó mozgatójának, világos, logikus és fegyelmezett gondolkodásnak, ökonomikus szerkesztői képességnek, irmitudásnak eredményeként alakulhatott ki a jegyzetekben és sugározódhat erővel e miniatűr tanulmányok olvasói felé.

A jegyzetapparátus második szerkezeti egységét a szöveg-előfordulás egymásutánjában következő *tárgyi és nyelvi magyarázatok* adják. Nem a szöveg helytől jóformán függetlenül, afféle lexikoncikkeket ad ezekben Németh G. Béla, nem is az oda-vissza utalgatás valamiféle áttekinthetetlen szövevényét fejleszti ki, hanem egy-egy probléma, utalás, esemény, személy, mű stb. konkrét, az adott szövegben való előfordulásának és funkciójának tömörségében is tárgyyszerű, pontos magyarázatát nyújtja. Gazdag egyetemes és magyar művelődéstörténeti, művészeti, filozófiai, szociológiai stb. anyagból épülnek fel ezek a néhány mondatos jegyzetek is. Kítűnő és a szöveg helyhez simuló miniatűr portrékat olvashatunk köztük Arany hazai és külföldi kortársairól, a korszak jelentős és kevésbé jelentős művészeiről, íróiról, tudósairól, folyóiratokról és hírlapokról. Sokszor bravúros nyomozás eredménye az Arany-szövegek egy-egy, ma már homályos utalásának, hivatkozásának, problémajelzésének pársoros megfejtése. Általában igen pontosak, megbízhatóak ezek a tárgyi-nyelvi magyarázatok. Legfeljebb azt hiányolhatjuk, hogy a könyv szerkesztői és periodikai megjelölések vagy például a latin szöveghelyekre való hivatkozások nem mindig teljesekek, néha el-elmarad egy-egy könyv, cikk megjelenési idejének, helyének, egy-egy latin citátum pontos előfordulásának közlése. S azt kifogásolhatjuk, hogy az egyes szövegmagyarázatok, nyilván helykimelés céljából, nem külön-külön sorban, lap- és sorjelöléssel ellátva következnek egymásután, hanem folyótólalagosan, gondolatjelleggel tagolva; ez a rossz tipográfiai megoldás rendkívül megnehezíti a jegyzetek használatát.

A jegyzeteket záró harmadik rész a cikk „filológiai anyakönyve:” az első megjelenés helyének, időpontjának, az aláírásnak, a legfontosabb kötetközléseknek a leírása, az esetleges szöveg-változatoknak a jelzése. Érdekes, hogy a módszertani fogytékosságok és adathibák száma itt megnő, mintha a sajtó alá rendező kevesebbet törődött volna e szükséges filológiai apparátus összeállításával, megszerkesztésével. A folyóirat-megjelenés adatait így kívánta megadni: folyóirat, évfolyam, félév, szám, lap, aláírás; pl.: *Előrajz*, SzF I. I. I. sz. 1—2. l., aláírás nélkül. Többnyire így is adta meg, de gyakran előfordul, hogy elfelejtette jelezni a félévet (I. a 2., 3., 4., 7., 16. sz. írást), vagy a folyóiratszámot (I. a 43., 56. sz. írást), sőt a 70. sz. cikk esetében magát a periódikát. Az sem ritka, hogy a megadott közlés hely pontatlan vagy téves: a 28. sz. cikk pontos megjelenési helye SzF I. II. 31. sz. 486—488. l.) s nem SzF I. I. 31. sz. 486—488. l.), a 63. sz. cikké K I. II. 25. sz. 595. l. (s nem K II. I. 25. sz. 595. l.). A 42. sz. *Egy üdvözlő szó* c. cikk, a 780. l. szerint, „Arany János” aláírással újra megjelent a Kisfaludy Társaság Év-lapjai 1870-ben kiadott 1868-as folyamatában; nem akkor jelent meg ott, hanem Madách társasági székfoglalója előtt, I. KisfTÉ Új Folyam I. köt. 1862—63. Pest, 1868. 162—164. l., és aláírás nélkül. Módszertanilag különben helyesebbnek tartjuk, ha a kritikai kiadások közlik a szöveg-megjelenés dátumát is; ez az eljárás ti. megkönnyíti a kötet használatát, időbelileg elősegíti a gyorsabb és világosabb asszociációk megteremtését a különböző íráskorok azonos vagy hasonló tematikai vonatkozásai, motívumai között.

2. A XII. kötetben közzétett gyűjtemény rendkívül heterogén anyagot tartalmaz; a szövegek önmagukban való érthetősége, autonómiája szinte hasonlíthatatlanul kisebb, mint a tanulmányoké vagy kritikáké. Ezért a hozzájuk kapcsolódó jegyzetek fő funkciója szükségképpen a kiegészítés, a tárgyi magyarázat lett. Ezen belül azonban az egyes szövegtípusok is, műfaji természetüknek megfelelően, más-más felépítésű, szerkezetű jegyzetek elkészítését követelték meg a sajtó alá rendezőtől, igen változatos, minden műfajcsoport esetében a legmegfelelőbb jegyzetelési eljárás kidolgozására készítették. Csak elismeréssel szólhatunk arról a tárgyi felkészültségről, műfaji érzékenységről, módszertani találatonyságról, amelynek birtokában Németh G. Béla eredményesen oldotta meg e nem mindennapi összetett feladatot.

A glossza-műfaj esetében azt a célt tűzte maga elé a sajtó alá rendező, hogy „az egyes glosszákat jegyzeteikkel . . . zárt, kerek, világosan érthető egységgé” egészítse ki. A sokszáz különféle tárgy szerkezetét a korszak könyvtermésében, sajtójában, társadalmi és művészeti életében nem követi. Ehelyett a glosszában említett személyeket, lapokat, cseményeket néhány olyan vonással jellemez, amely Arany és Arany köre eszméinek és törekvéseinek rendszerében megszabja helyüket. A személyekről szólva megjelöli azt a szociális és művelődési réteget is, amelyből származnak, jellemzi munkásságukat, pályájuk fordulóit, személyiségük karakterét; a lapokról írva megadja filológiai leírásukat, meghatározza eszmei arculatukat;

az eseményekről, mozgalmakról összegező, eligazító tájékoztatót nyújt. Az ismertebb, közkezen forgó lexikonokban érdemileg tárgyalt nevekről, lapokról, eseményekről természetesen nem ír, hisz nem lexikoncikket kívánt átmásolni kötetének jegyzetapparátusába. Az öncélú filológiai tobzódástól mentes, szigorú ökonómiával fogalmazott jegyzetei valóságos kis portrékká (pl.: Czelder Márton 1., Zajzoni Rab István 6., Jósika Júlia 19., Kiszfaludy Atala 60., Szvorényi József 107., Bartal György 103., Rózsáai Antal 143. sz. glossza-jegyzet) vagy lapjellemzésekké (pl.: Nővilág 23., Napkelet 24., Ődög Naplója 58., Új Nemzedék 251. sz. glossza-jegyzet) kerekednek és gazdag, értékes forrásanyagot nyújtanak a korszak irodalmi életével, művelődési viszonyaival, sajtójával, közönségizlésével, stb. foglalkozó kutatóknak. — Hiányosság, következetlenség, hiba kevés akad a glosszák kitűnő jegyzetapparátusában. Néha indokolatlannak érezzük egy-egy jegyzet elmaradását: pl. a 39., illetve 127. glossza esetében tartalmi szempontból nem érdektelen, hogy megépült-e Sellner hajótulajdonos Petőfi nevű magángőzöse, illetve tényleg javasolta-e Kecskemét az Árpád-emlékmű felépítését. Másutt meg közismert dolgok kaptak magyarázó jegyzeteket: úgy érezzük, felesleges volt a 46. glossza jegyzetében közölni azt, hogy Puskin *Bahcsiszeráji szölköktűt* c. műve a tatár kán báncsiszeráji palotájában levő, ilyen nevű szölköktűről kapta a címét; és szükségtelen egy tudományos kiadásban az aggregatum, otium, bene distinguuit stb. szavakat, kifejezéseket lefordítani. Pontatlan pl. a 223. glossza jegyzete: a *Hölgyfutár* híradása feltétlenül Jókai *A Hon* c. napilapjára vonatkozik, más sajtóorgánumok is hírül adták e Times-szerű lap megindításának előkészületeit. Hibás pl. az 518. glossza jegyzete, amely *A Hon*-ról azt állítja, hogy az mindig Tisza Kálmán politikáját követte, hogy benne Jókai rokonszenvet mutatott a szélbal iránt, hogy szerkesztője mindvégig Jókai volt; az igazság az, hogy a lap történetében politikai szempontból is több korszak különböztethető meg, hogy Jókai útja az 1860-as években el-elvált Tisza útjától is, a szélbalétól is, s hogy 1863 áprilisától 1865 augusztusáig nem Jókai, hanem Úrházy György szerkesztette *A Hont*.

A szerkesztői üzenetek jegyzetelésekor, helyesen, nem vállalkozott a sajtó alá rendező arra, hogy minden üzenet tárgyát kinyomozza. Egy ilyen célkitűzés eleve irreális lett volna, hiszen ma már egyszerűen nem lehet kideríteni, hogy pl. Arany elutasító üzeneteinek többsége konkrétan mely művekre vonatkozik. Az egyes írócskák esetében annak megállapítására törekedett, hogy az adott üzenetben mire válaszolt, kinék üzent Arany, milyen volt Aranynak mint szerkesztőnek és magánembernek a kapcsolata azzal, akinek küldte üzenetét? Az önmagukban érthető darabokat itt sem jegyzeteli, nem bocsátkozik felesleges találgatásokba, nem közöl tömөntelen s kevésbé lényeges filológiai adatot. Jegyzetei tömörek, ökonomikusak. Egy-egy érdekesebb üzenet valódi jelentését nagy leleménnyel, szinte bravúros rejtvényjáték árán oldja meg. Hibát nem találtunk a szerkesztői üzenetek kommentárjaiban; hiányt is csak egy jegyzetben fedeztünk fel: az 55. sz. üzenet *Kolozsvárra* kezdetű része nyilvánvalóan Gyulainak szól.

Említtettük, hogy a szerkesztői megjegyzéseket nem önmagukban, hanem a vonatkozó szövegrésszel együtt adja a főszöveg, a betűtípusok variálásával különböztetve meg Arany saját textusát a vonatkozó szövegrésztől és a sajtó alá rendező közlendőtől. Mindaz a tudnivaló tehát, ami egy-egy szerkesztői megjegyzés közvetlen, szöveg szerint való megértéséhez szükséges, a kisbetűs vagy kurzív főszövegben található, a másodlagos jelentőségű ismeretanyag viszont a tárgyi jegyzetekbe tömörül. Ez a kitűnő módszertani elképzelés következetesen érvényesül a kötetben, pontos, precíz, alapos filológiai munkával párosulva. Az egészében magas színvonalú jegyzetapparátusból külön is méltatást érdemelnének a frappáns íróportrék (pl. Székely József 13., Garay Alajos 19., Ormós Zsigmond 74., Pulszky Agost 146. sz. megjegyzés jegyzete), valamint a nyelvészeti, stilisztikai tárgyú fejtegetések. Itt is feleslegesnek érezzük közismert idegen szavak — pl. emendatio, eo ipso, Schwung, comicus effectus, beretváló officina stb. — magyar megfelelőinek közlését. A néhány hiányos, hibás magyarázat közül megemlíttjük a 30. sz. megjegyzéshez tartozót, amelyben jelezni kellett volna, hogy Arany milyen finom érveléssel ellensúlyozza Gyulai igazságtalan ítéletét a humorista Jókairól; s amelyben tévesen áll az, hogy Tallérossy Zebulon az *És mégis mozog a föld* c. Jókai-regényben szerepel, hisz *A köszívű ember fia* ismert komikus-szatirikus figurája ő.

Lassan befejezéséhez közeledik ez az időben nagyonis elhúzódo Arany-kritikai kiadás. Még a levelezés-kötetek vannak hátra és az annyira óhajtott, szükséges pótkötet. Anélkül, hogy előre tudhatnánk, milyen színvonalúak lesznek e levelezés-kötetek és a pótkötet, annyit már most megállapíthatunk, hogy a teljes Arany-sorozat is a rendkívül egyetlen kritikai kiadásaink közé fog tartozni. A kitűnő műfordítás-kötetek, a részhibák ellenére is színvonalasnak ítélt próza-kötetek mellett feltűnően gyengék, szövegközlésükben, jegyzetapparátusuk tartalmában és módszertanában elavultak, Arany életművének korszakos jelentőségéhez egyszerűen méltatlanok a sorozat első, a lírát és a verses epikát tartalmazó darabjai. Természetes kötelességünknek érezzük tehát, hogy — a Petőfi-kiadás példájára — már most sürüssük e kritikai kiadás rendbehozásának megkezdését, javasoljuk Arany költői oeuvre-jének szövegkritikailag korszerű, javított újrakiadását.

Rigó László